Oriol Izquierdo (Barcelona)

Nans i gegants: síndromes i mites a propòsit de la literatura catalana actual

El 1988, Àlex Broch responia, també en el marc d'un Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, a una qüestió plantejada en termes similars als d'avui. Després de repassar sumàriament el panorama literari dels darrers 80 exposava la següent conclusió, que en termes generals subscric: «Ens trobem davant i dins d'un dels moments buits de creativitat i interès que la literatura, com a moviment cíclic i viu, suscita en el seu procés històric.» I, a continuació, expressava el desig, o reclamava als creadors, «que la seva literatura justifiqui veritablement l'interès i l'atenció d'un lector rigorós i exigent».

Han passat sis anys i crec que el cicle ha començat a canviar. Ara ja no es pot parlar amb tanta contundència, o almenys sense matisar-la, de moment buit de creativitat i interès. Encara més, crec que un lector rigorós ja pot llegir algunes obres sense renunciar al seu nivell d'exigència. Vista amb una mínima perspectiva la dècada dels vuitanta i amb urgència els primers anys dels noranta, gosaria afirmar-me convençut de la (relativa) salut que viu ara com ara la creació literària entre nosaltres; i això, simplement, a partir de la satisfacció (també relativa) que he sentit com a lector davant algunes, més de quatre i de cinc, obres publicades els darrers anys.

Probablement, però, cal fer una distinció que moderarà aquest optimisme inicial: una cosa és la producció literària i tota una altra la producció editorial que la vehicula i el clima cultural que l'acull. Davant la pregunta sobre la situació de la literatura catalana actual, sento un cert malestar, perquè temo que puguem caure en generalitzacions que indueixin a inferir de la incontestable publicació d'algunes obres brillants un inexacte vigor del nostre entorn literari i cultural, o, a la inversa, que duguin a posar injustament al mateix sac la pobresa del nostre entorn cultural amb el probable geni d'obres concretes d'autors concrets. Una cosa són les obres de què podem parlar, i una altra la literatura catalana com a institució que integra tots els qui giren al seu voltant: autors, lectors i intermediaris (crítics, editors, institucions).

Un repàs a la producció literària dels darrers anys permetria assenyalar la quantitat de títols publicats, la seva diversitat, la popularitat que uns quants han assolit i fins i tot en alguns casos la seva massivitat, i en general l'acompliment d'uns mínims de qualitat, amb excepcions per dalt i per baix. Però aquest balanç positiu, i exacte, contrastaria amb la sensació o la consciència

de crisi, i a parer meu la situació real de crisi, de la cultura literària en el nostre país. Una cosa són les obres concretes, els autors, els gèneres concrets –que es pot dir que ara mateix n'hi ha, poc o molt, per a gairebé tots els paladars–, i tota una altra la migradesa de la institució literària i cultural catalana. Fer balanç de la producció literària actual ens hauria de dur, per tant, a parlar del diàleg i les tensions entre cultura, societat i indústria cultural.

Pot ser convenient d'assajar una redefinició dels paràmetres d'anàlisi i valoració de la situació actual de la literatura, de la cultura –i ara ja no ens referim només a la catalana. Perquè, certament, resulta difícil i compromès parlar de salut i de satisfacció, ni que siguin relatives, en un context de crisi, desconcert i qüestionament que ultrapassa la nostra realitat literària i cultural, que es pot definir com a global, si més no per a Occident, per a les grans cultures nacionals i les seves àrees d'influència.

I és que els elements de valoració que suposem estrictament literaris que intervenen en l'anàlisi de la situació actual de la literatura són com més va més indestriables dels elements que en diríem sociològics, sobretot quan fem referència a l'actualitat. La crisi de referents s'ha fet extensiva fins als paràmetres habituals de valoració literària, cosa que els condiciona o fins i tot els pot invalidar. Voler parlar estrictament de valors literaris en un moment que tot valor és posat entre parèntesi suposaria, crec, girar-se d'esquena a la realitat.

Abans fèiem referència a l'exigència del lector; i bé, què defineix, avui, aquesta exigència? Què defineix, avui, el lector? És a dir, què busca el lector en allò que llegeix? I, en conseqüència, forçant la qüestió, què diríem que fa, avui, *gran* una obra literària? Podem parlar com si res de la Literatura, i passar ratlla sobre totes les obres en què, condicionats qui sap per què, no sapiguem reconèixer la majúscula? Preguntar-se per la situació actual de la nostra literatura i voler anar més enllà d'una simple enumeració d'autors, de títols i d'altres dades probablement objectives, desvetlla interrogants com aquests.

És per això que voldria dedicar aquesta intervenció a espigolar alguns dels paràmetres que, a parer meu, condicionen l'anàlisi que acostumem a fer del present de la literatura, en algun cas específics del context català i en d'altres d'abast universal. Ho faré referint-me a set síndromes, o tòpics que crec que operen en els nostres discursos culturals, i als mites que cadascun duu associats.

1. Síndrome de la Decadència (o el Mite del Buit Històric)

La nostra és una cultura petitona, sotmesa, discontínua; malgrat els seus reconeguts moments d'esplendor, han pesat molt les interrupcions que l'han privada de desenvolupar amb autonomia determinats períodes considerats cabdals en la història de la cultura i de les idees. Mentre arreu es vivia el Renaixement, el Barroc, el Neoclassicisme, el primer Romanticisme, els nostres avantpassats travessaven una tenebrosa «Decadència». D'un temps ençà, la Universitat ha optat per mirar de substituir aquest terme, tan negatiu, per no dir de mal gust, per conceptes més precisos; però el seu ús ja ha deixat unes seqüeles que costarà d'obviar.

Sembla que, en tant que catalans, ens pesen els buits de la nostra història i, com que pesen, han creat un cert sentiment d'inferioritat. Potser, diríeu que pensem, si omplíssim els buits i féssim de la nostra cultura interrompuda una cultura cronològicament plena recuperaríem tot el nostre orgull. Vet aquí com el buit històric ha esdevingut un dels nostres mites. I així hem heretat la necessitat d'«omplir» permanentment les llacunes de la nostra història, les llacunes de la nostra cultura. Aquesta és la síndrome. És com si sofríssim una pertorbació en la capacitat de percepció que ens fa oblidar que de cap manera no podrem recuperar el temps passat, i encara menys avui, que la dita aldea global, i amb ella la pressió d'uns referents culturals universals, minimitza la suposada importància d'unes tals llacunes locals.

Potser la institució cultural catalana hauria de fer l'exercici d'universalitzar les pròpies referències com a condició prèvia a la projecció (interior i exterior) de la literatura catalana. I sembla que de fet ja ho fa, si més no en algunes instàncies. És el cas, d'entrada, d'alguns autors, per als quals la tradició operant no és exclusivament ni de bon tros la tradició literària catalana, i no els ha anat gens malament.

La veritable identitat de la nostra cultura no pot dormir en l'adjectiu –català, catalana–, sinó en el seu contingut –atractiu, viu, estimulant– com a cultura *tout court*. Encara més, malament rai si aquesta identitat es vol fer dependre del panteó d'honor que siguem capaços d'oferir al qui s'interessi per nosaltres: les «grans obres» són cabdals, però no ho poden ser tot, perquè al cap i a la fi no deixen de ser accidents, fruits inesperats de la gràcia de l'atzar.

2. Síndrome d'Orfenesa (o el Mite de la Tradició)

Associada a la síndrome anterior trobem una possible síndrome d'orfenesa. Tots els diagnòstics sobre el present de la nostra literatura, de deu anys ençà, posen l'accent en la pèrdua de grans noms i en l'absència patent, encara, de patums prou altes per rellevar-los.

La mort de les figures més indiscutides de la nostra cultura és un fet biològic incontestable. L'absència de relleu, un fenomen amb arrels històriques conegudes (Joan Ferraté ho ha explicat amb agudesa, per exemple al pròleg de *Verinosa llengua*). Però és també un fenomen més complex que caldria inscriure en un context de pèrdua global de referents. És a dir, que no és exclusiu de la nostra cultura.

Potser ens haurem d'acostumar, renovant la retòrica psicoanalítica, a no esperar de cada nova generació que doni mort als pares o es reconegui en els avis. Probablement s'està extingint l'època dels grans noms, dels lideratges intel·lectuals, o si més no, d'entrada, del seu lideratge social, que ha estat generalment substituït per altres models d'influència.

Donar tanta importància a la mort natural de les grans figures deu trair la precarietat de la institució cultural en el seu conjunt. I més ara, que reconèixer-se orfe –o fill de tots els pares– podria haver esdevingut una condició de l'intel·lectual i l'escriptor de la societat postmoderna.

3. Síndrome de l'Estil (o el Mite de la Llengua Literària)

Observem que és molt freqüent l'establiment d'una relació si més no qüestionable entre l'obra literària i la llengua: es confon l'escriptor com a *creador* de llenguatge (que, per tant, ha de poder transgredir el límit de la norma) i l'escriptor com a garant d'un *model* de llenguatge. Així, llegim de vegades retrets a l'ús de determinades paraules o expressions per incorrectes, però rarament per inadequades, que sembla un qualificatiu més pertinent; la llengua literària és observada des d'un discurs «normatiu», però no des del discurs estilístic.

Això traeix, a parer meu, una visió desmesuradament piramidal de la llengua, a la base de la qual es trobarien els idiolectes més vulgars i els més incorrectes i al capdamunt, com a màxima expressió de la correcció, la llengua literària, modèlica. Sí que la llengua literària ofereix testimonis qualificats de l'ús de la llengua, sobretot pel que fa a la llengua ja no viva, però d'aquí no es pot desprendre que la seva *funció* sigui fixar models de

llengua. La llengua és un instrument al servei de l'escriptor, al servei de l'obra literària concreta. Per tant, no s'hauria de parlar de «model» de llengua literària, sinó de l'elaboració literària de la llengua en la seva diversitat de registres.

Aquesta obsessió per la correcció lingüística de les obres literàries ha provocat que la nostra literatura pràcticament no hagi generat discursos sobre l'estil. I, en la mesura que l'anàlisi de l'estil permet de situar-se en el moll de l'os d'un univers literari, no ser sensible a l'elaboració d'un estil, sigui o no sigui del nostre grat –recordem que l'estil no és simplement una qüestió de *gust*–, pot equivaler a renunciar, en un cert sentit, a llegir.

4. Síndrome del Diagnòstic (o el Mite de la Normalització)

Tinc la impressió que l'interès més alt que desperta la nostra literatura és el seu estat de salut. Aquesta, si més no, és una qüestió que es planteja reiteradament. La síndrome del diagnòstic traeix un sentiment d'inseguretat associat, probablement, a la síndrome de la decadència i a la d'orfenesa, i és un fruit potser inevitable del mite de la normalització. Obeeix a la falsa esperança que una cultura pot arribar a una situació d'estabilitat que l'allunyi de la sensació de crisi, situació d'estabilitat que es voldria objectivable en certes xifres (quantitat de llibres editats, quantitat de llibres venuts, quantitat de llibres traduïts). Però crec que aquesta estabilitat és una il·lusió, i més en l'època que ens ha tocat viure, en què diríeu que la impressió de crisi ha esdevingut expressió d'un nou tedi vital.

Segur que l'obsessió pel diagnòstic dóna molt de relleu a l'estadística sobre la producció cultural, però també ens podria empènyer a oblidar la mateixa matèria literària, allò que al capdavall ens podria enriquir com a lectors, com a cultura. Potser convindria que comencéssim a llegir les obres sense haver-nos de plantejar cada vegada si s'apropen a la línia d'exigència a què no voldríem que la nostra cultura renunciés. I que fóssim capaços de generar discurs a partir de les mateixes obres, i no del seu petit context.

La literatura produïda en català, tingui el valor que tingui, també és una literatura que diu coses i de la qual es poden dir coses. Potser cal, només, gosar llegir, gosar establir relacions que facin esclatar les obres, i renunciar a l'establiment d'esmorteïdes taxonomies, tan sovint degudes a miopies generacionals.

5. Síndrome del Mercat (o el Mite del Nombre Màxim de Lectors)

Potser una de les síndromes que darrerament ha esclatat amb més claredat és la síndrome del mercat, propiciada pel mite del nombre màxim de lectors. Hi ha indicis clars que la preocupació de les institucions per la producció literària ha sofert una notable reconversió a favor de la preocupació per la difusió de l'esmentada producció. I, com que un cap petit no ho pot abastar tot, es tendeix a preferir desvestir un sant per vestir l'altre. Així, els ajuts i els estímuls a la creació i a la producció sembla que vagin essent subtilment reorientats cap a nous ajuts a la promoció.

La preocupació pel mercat té, òbviament, dimensions positives. Per exemple, aquesta preocupació ha afavorit notablement el pas del conjunt del sector editorial català des de l'anterior mentalitat de resistència cap a estratègies empresarials –cal dir-ho amb el terme a l'ús– competitives. Ara bé, aquest pas enceta una nova tensió entre la dimensió cultural de l'activitat editorial i la seva irrenunciable dimensió com a negoci. La balança es pot desequilibrar amb facilitat si es privilegia i s'empeny a privilegiar allò que és popular, massiu, fàcil, fins a l'extrem que un economicisme cec faria perillar allò de més feble, però no per això superflu, de l'*ecosistema* cultural.

Hauríem de preocupar-nos per conèixer amb detall la realitat del públic de la nostra cultura, renunciant a prejudicis i a anàlisis condicionades, per tal de preservar-lo de la fàcil tendència a l'homogeneïtat i assegurar la correspondència entre la màxima diversitat de la producció i la lliure elecció en el consum. Cal fer l'esforç de resistir tant els dictats del proselitisme cultural com la tirania de l'audiència.

6. Síndrome de la Massificació (o el Mite de l'Alta Cultura)

L'altra cara de la síndrome del mercat és la síndrome de la massificació, una por fomentada pel mite de l'alta cultura i l'arrelament, massa sovint irreflexiu, de la distinció entre formes legítimes i il·legítimes de consum cultural.

En el cas de la cultura catalana, l'obsessió per la consolidació del mercat està portant a la creació, d'entrada positiva –més val tenir-los que enyorar-los–, de productes de consum massiu (aquesta és l'estratègia seguida en les darreres edicions del premi Sant Jordi i, ja més enllà de la literatura, però sense desvincular-se'n del tot, de la telesèrie *Poble Nou*) que podrien afavorir massa de pressa l'homogeneïtzació del públic en uns pocs estrats –simplificant-ho al màxim, tres: un d'elitista, que consideraríem públic literari en

sentit tradicional, un altre que trobaria el principal signe d'identitat en TV3 i un tercer que s'aplegaria sota la programació més populista d'Antena 3 i, sobretot, Tele 5. Un indici d'això podria ser la progressiva pèrdua de capacitat d'influència d'agents de difusió que fa dues dècades creaven estats d'opinió en la cultura catalana -potser minoritaris, però certament influents, com *Serra d'Or* o determinats àmbits de la Universitat-, un buit, i és això el que és de debò preocupant, que cap altre agent cultural no ha omplert. Ara com ara, no hi ha cap agent capaç de crear i difondre estats d'opinió en la cultura catalana. Més enllà de TV3 ...

Podríem trobar-nos, així, amb una cultura capaç de produir només grans fenòmens de massa al costat, en el millor dels casos, d'alguns fenòmens de culte. I ja es veu que la qualitat literària, la mateixa literatura, queda al marge d'aquestes consideracions.

7. Síndrome de la Pantalla (o el Mite dels Bàrbars contra els Il·lustrats)

El darrer estadi de la síndrome anterior és la síndrome de la pantalla, conseqüència de la crisi de l'hegemonia de la cultura del llibre o literària, sentida entre nosaltres com a més aguda pel fet que en la societat catalana aquesta hegemonia era ja molt relativa. I encara amb el problema afegit de la superposició de mercats (català i espanyol), i de les àrees d'influència cultural que generen, i de la clara inferioritat del català. Per tant, si més no pel que fa a la pressió social, es pot parlar d'una doble marginació de la cultura literària catalana, en tant que catalana primer i en tant que literària després.

Potser per aquesta doble marginació sentim com a més dolorosa, i més arriscada, la darrera mutació cultural que ara mateix vivim. Convindria sospesar amb detall els processos de massificació que protagonitza la cultura catalana i de quina manera s'hi produeix el pas de la cultura del llibre a la cultura de la imatge. Per tal que la present pèrdua de protagonisme (o de força oracular, si ho preferiu) de l'escriptor i de l'intel·lectual no sigui un fet irreversible, sinó un estímul per a una futura -posem-hi imaginació- colonització de la pantalla.

Perquè la pantalla no és *l'enemic* de la cultura literària, sinó un aliat potencial que cal aprendre a seduir.

Què he intentat reflectir amb aquesta relació de síndromes i mites? L'absència -patètica, dolorosa, injustificable absència- de discursos ambiciosos, autònoms, rigorosos, sobre la nostra literatura, sobre les obres de la

nostra literatura. Els creadors fan la seva feina, de vegades més bé, d'altres menys; els llegim, ens poden interessar poc o molt, tenim el dret de jutjar la seva obra i ells el d'ignorar-nos; al cap i a la fi, la creació és una activitat individual, és com si diguéssim una qüestió de consciència, i poc s'hi pot dir, si no és des del respecte o la discrepància elegant, a l'opció de cada creador (des del més «professional», en el sentit més pejoratiu, fins al més «transgressor», en el sentit més restrictiu). Els editors miren de fer la seva feina i guanyar-se la vida convertint les obres en productes com més rendibles millor; no és *l'obligació* dels editors vetllar per la cultura, sinó oferir un producte coherent amb la porció de mercat que aspiren a servir –des del més especialitzat al més massiu, des del més literari al més divulgatiu, des del més culte al més banal–. Les institucions pateixen (més que els mateixos editors!) l'obsessió del mercat, i esdevenen espadatxins del liberalisme econòmic aplicat a la cultura, però poques vegades és perceptible que reflexionin sobre aspectes de la cultura i del mercat cultural com aquests, o sobre les implicacions que podeu tenir, més enllà de l'efecte immediat i de l'estratègia electoral, les seves decisions, o l'absència de decisions.

L'escassa reflexió sobre aquestes qüestions i la frivolitat amb què se'n parla quan se'n parla delaten una preocupant falta de política –per no dir simplement de sensibilitat– cultural per part de qui n'hauria de ser (o se n'hauria de sentir) responsable. Hi pot haver obres, hi pot haver lectors, però si no hi ha reflexió sobre aquestes obres, sobre què són i cap on apunten, si no hi ha crítica, en el sentit més ampli, probablement no tindrem una cultura capaç de ser, de projectar-se, de deixar rastre. I es diria que ara mateix entre nosaltres no hi ha gaire voluntat de crítica, d'obrir espais per a la crítica, i amb prou feines esperit crític.

Generalment el nan hi veu més lluny quan s'enfila a l'espatlla del gegant que quan malda per abatre'l. Crec que la literatura catalana, i amb ella la nostra cultura, té el repte, primer, d'allunyar-se dels miralls que la deformen i reconèixer-se com a nan, amb orgull, i, segon, d'evitar de lluitar a cegues contra els gegants. Som nans, no hauríem de fer-nos el gegant. Però tenim gegants a prop, i només ens cal aprendre a enfilar-nos-hi.